

Kertész Imre

Útvesztő

Naplójegyzetek 1994-ből

Egy hölgy (újságíró) Berlinben: Amikor először láttam – mondta –, úgy két évvel ezelőtt, komolyabb volt, mint most. Mármint: valóban történt velem valami, vagy csak fordult velem egyet a színpad, és most a másik oldalról látnak? Nem vagyok annyira kiszolgáltatott, ez biztos; azonkívül fölfedeztem – pontosabban nem is én, hanem mások fedezték föl – néhány képességet, melyek eddig kihasználatlanul lappangtak bennem: felületi tehetség ez, de alkalmassá tesz, hogy megálljam a helyem a külvilágban, a külvilággal szemben. De mit érzek én? Hogy negyven évig a saját természetem, és egyáltalán, a természet ellenére éltem; most tisztelem flexibilitásomat, hogy képes vagyok megújulni, és rémülettel gyászolom az alkotó tehetséget, amely mintha elaludt volna bennem.

A lámpa fényén kívül az a bizonyos másik fény is, amely munkánk foszló betűire világít – vagy nem világít (Wittgenstein gyönyörű metaforája)...

Általános vélemény, majdnem mindenki azzal kezdi vagy végzi, hogy – úgymond – „megváltoztam”. Előnyömré? Hátrányomra? Inkább, mondják, előnyömré. Én magam nem tudom követni a változást – valószínűleg a nagyobb biztonságérzetem lappang a háttérben, s a tény, hogy évtizedekig tartó rejtőzködés után most inkább mutatkozom annak, aki tényleg vagyok – de félttem a magányomat, az olvasás és az önkínzás csendes óráit, az elhagyatottságban lappangó erőforrást, az egész, mintegy dacoló létformát, azt, hogy szakadatlanul a pusztító erőkkkel szemben, sőt, mondhatni magamat azokkal szembeszegezve éltem, mint nyílhegy az íjon. Most felmerül a kérdés: csak a gyilkos körülmények jelentenek az én számomra ihletforrást? Eltávolodni, megújulni – a „tisztá” ábrázolás, az impassibilité lehetőségeit keresni, kívülről megragadni az anyagot... nem tudom. Nálam minden igazi inspirációból születik – vagy nem születik...

A rossz írók pánikot keltenek bennem. A rossz író felkelti vágyaimat és valami szürke káoszba csalogat, ahol diadalmasan mutat körül: én látom az ő

örömét, magam azonban elszomorodom, mert semmit sem ismerek fel, és nem értem diadalát. A jó dolgok választéka csekély, néhány jó kép, igaz eszme, néhány tartózkodóan nagy szó, őrjöngés nélkül: egyszerű, tiszta ház, semmi fülledtség, és mindjárt otthon érzem magam csupán a mozdulatól, ahogy a házigazda betessékel. (Camus napló.)

A nagyság nem korszerű. A nagyság nem érdekes. A nagyság szerint élni, korszerű nek, érdektelennek lenni...

Georges Bataille erotikai tanulmánya a lascaux-i barlangfestmény alapján. A festmény (barlangrajz) egy kifordult belü bölényt ábrázol, a bölény a vadász fölé magasodva áll, aki felmeredő hímtaggal fekszik előtte a földön. Bataille a halál és Erósz titokzatos, egyszersmind komikus – vagy tán csak groteszk – kapcsolatáról von le messzemenő következtetéseket. Miért, hogy számomra a rajz értelme oly világosan, mondhatni együgyű racionalitással jelenik meg? Én úgy látom, hogy a merev falosz itt egyszerűen a vadász győzelméről beszél, annak ellenére, hogy a bölény, utolsó erejével még kétségkívül el fogja tiporni őt. A győzelem erotikus; olykor a gyilkolás is. Hol itt a felfoghatatlan mélység? Vagy csak én vagyok ennyire lapos?

Mélység: a zárt, ellenséges, náci pofák minden vasárnap reggel, amint hiénákként gyülekeznek a Torockó közben álló templom körül, s akiken – a Török utcába menet – minden vasárnap át kell törnöm. Az autók a járdán minden centiméter helyet elfoglalnak, legtöbbször a koronás címer, ez az anakronisztikus jelkép, ami semmiféle valóságot nem jelöl. Bemennek Isten házába, és adóznak a gyűlöletnek; pofájukon az a kifejezés, ami az inka istentisztelet közönségének arcán ülhetett, amikor értesültek róla, hogy aznap emberáldozattal hódolnak valamelyik ocsmány istenüknek.

Lihegek, amikor lehajolok, hogy a cipőmet befűzzem; lihegek, amikor fölfelé kaptatok a rövid és nem is túl meredek Ribáry utcán; de főként lihegek, amikor tudomásul veszem, hogy mennyire körül

van kerítve az életem. Az öregedés fiziológiai jelei még nem zavarnának a munkámban; de figyelmeztetnek, hogy időm rövid, s rövid időmet fölösleges dolgokra vesztegetem. De mi ez a fölösleg? Lényegében maga a szó ezúttal tágabban és a kellemesebb oldaláról vett *élet*.

Mint alkonyatkor az állat, öregségére az ember is elvonulna jól eldugott, sötét és magányos barlangjába. – A depresszió gyülemelő felhőtörleszokként közeledik s fog körül mindenfelől.

Az újságolvasás minden rációt, minden ésszerű törekvésemet egy napra elsöpör. Megérteni, hogy a modern létforma, a technikai műtyűrökkel, a jó-akaratóakkal együtt is, elsodorta a klasszikus, vagyis az eddigi élet létformáját, beleértve a művészetet, de az egyszerű gondolkodást is, az olvasást, a tragikus univerzumot, a nagyságot, a heroikus helytállást a világegyetemmel szemben – mindent, mindent, mindent. Mehr Licht – mondta volna állítólag Goethe; mehr Einsamkeit – mondanám én, magányra, magányra vágyom.

A világ hangos a rengeteg magyarázattól, beszélnek, mutogatnak, szónokolnak – nem kellene egyszer, hirtelen, gyermeki ártatlansággal elbámulni azon, hogy az ember irtja az embert; az ember leöli, lemészárolja az embert; közben pedig arról beszél, hogy ölni tilos – miért? Stb. Lapos bölcsesség, még laposabb azonban, ahogyan csinálják. Csináljuk. Bözsikét nem én tettem-e be a kórházba? Nem mondta-e, hogy ha kórházba teszem, meg fog halni? Nem halt-e meg? Nem kívántam-e a halálát? Nem olyan az élet, hogy a másik ember halálát kell kívánnunk olykor? Nem olyan az élet, hogy a magunk halálát kell kívánnunk olykor? Miért bűn az egyik, miért szinte heroikus erény a másik? Ha meghalunk (mert ez az élet törvénye) és ölnék (mert ez az emberi természet törvénye), miért alakítottunk ki ilyen rendkívül, nem is rendkívül, hanem kilátástalanul bonyolult viszonyt a halállal és gyilkos természetünk elviselésével? Nem lenne egyszerűbb ölni és elpusztulni, mint az állatok? Valóban, néha nehéz átlátni a Teremtés szándékait, legföljebb esztelen termékenységen csodálkozhatunk. Ez a termékenység azonban közömbös, a répát éppúgy megtermi, akár a tuberkulózis baktériumát, a nyulat éppúgy, mint a rókát, mely szakadatlanul vadássza és falja őt. A tigris, a párduc szemén látni olykor, hogy tisztában van a saját bűnös természetével: szerfelett apodiktikusan néz körül, amint karmai közé kaparintja a húsdarabot. Rosszkedvű állatok ezek, amint állandóan hajtja, nyugtalanítja őket gyilkos ösztönük: de nem csinálnak titkot be-

lőle, s nincsenek macbethi éjszakáik. Az ember, emberi ésszel megítélve, egyszerűen száználmasan neveltséges; van-e valamely más ész, amely megítélheti őt? Vajon működő energia-e az ész, s ha az ész kétségbe vonja az embert, nem kell-e ebből az ember feltétlen pusztulására, öngyilkosságára, az ész általi kivégzésére következtetni? Avagy higgyünk abban, hogy az ember idővel kiengeszteli a saját rációját, mégpedig annak révén, hogy megváltoztatja életét? Ez lehetetlennek tűnik. Másrészt fel lehet fogni a világban folyó küzdelmet úgy is, hogy a ráció küzd a rációtlan renyhességgel, vagyis, hogy a ráció tulajdonképpen a fennmaradásért küzd az ösztönerőkkel, melyeket, ha nem sikerül – önmagában, tehát egy emberi személyiségen belül is – leküzdenie, kénytelen elítélni, és az ítéletet, az ösztönerők segítségével, végrehajtani; de nem túl dialektikus ez? Az ész mint energia egyszerre dolgozik az élet fenntartásán és elpusztításán; de ezt a víziót nem szabad lapos képekkel gyengíteni (mint pl. a technikai találmányok ambivalenciája), mert itt, ha szó van valamiről, valóban kozmikus és bibliai erők összeméréséről van szó.

Tegnap újra a *Parzifal*. A zenei összefüggések átlátása, belelátás a zenei-drámai struktúrába – nagy élvezet. Másfelől, néhány Wagner-mánia: fetisizmus (dárda, kard – fallikus, szent eszközök), választott testület, sajátos törvényekkel, a hős föltétlen anyakomplexuma a szexuális választásnál, az érzékiség mint bűn; ehhez, ellenpólusként, mindig akad egy föltétlen rossz, aki (amely) csaknem mindig a szexualitásánál ragadja üstökön a jót – pozitíve vagy negatíve: Alberich lemond a szerelemről, Klingsor öncsonkító stb. Talán csak a *Trisztán* az egyetlen „normális” szereplőket felvonultató, világi (velencei) opera.

Tegnapelőtt a lány a villamoson, nyugtalan bája, nagy, szürke szeme annyira tetszett, hogy – talán egy kicsit feltűnően is – elég hosszan bámultam őt; a leszállásnál a villámgyors mozdulata, amint lehajolt és levett egy cérnaszálat a nadrágomról, majd elfutott. Furcsa volt, kundry-i alázat és megvetés keveréke, az ösztön fürgeségével megvalósított, elbűvölő megoldás, tehetetlenül, lenyűgözve álltam az utcasarkon, ahol eltűnt.

Visszatérve Wagnerre: mindez csupán mutatja, hogy komplexusokkal terhelt, paranoid alkat volt, aki egyfelől a művészetében talált magasrendű, szenvedéssel terhes megkönnyebbülést, másrészt az antiszemitizmusban lelte meg alacsonyrendű ösztönkielégülését. Valószínűleg, amikor zeneileg, szexuálisan és anyagilag is rendben volt a szénája, kevésbé volt szüksége az antiszemitizmusra, mint rosszabb időszakában.

A szerelem állítólag nagy érzésétől nem átszelle-
mül, hanem megvadul. – De, azt hiszem, a szerelem
is, mint annyi más babona, egy bizonyos kultúra
által kitalált, valójában nem létező – a maga szín-
tisztá értelmében nem létező – mítosz. (Nem két-
ségbe vonva a szenvedély, a ragaszkodás, a gyöngéd-
ség, illetve a szenvedély, a gyűlölködés, az erőszak
megannyi formáját és változatát, sőt még szeretet is
létezik, karitás és magasabb csodálat: ha mindezt
szerelemnek akarják nevezni, legyen, de hozzá kell
tenni akkor a mindig különálló egyéni változatot.)

Az alkony melankóliája, amikor az ember m
egy könyörületért eseng, az ellenséges járókelők, a
távoli múlt és a hideglelős unalom: e hármas láng-
pallós kiutasító jelenében.

Választani boldogtalanság és boldogtalanság
közt: e hamis alternatívában élni; az ember előbb-
utóbb rábukkan Istenre, aki megérti őt, és a tenye-
rére emeli, akár a pityergő gyermeket.

Van egy másik Isten is: ő elérhetetlen, mert nem
létezik. Ő az én Istenem.

Miért elégít ki a hit nélküli egzisztencializmus?
Mert végül is magában foglalja a hitet, anélkül,
hogy vesződni kellene a teológiával, ami mégiscsak
az ördög instrumentuma – hogy teológiailag szól-
junk. Ahhoz, ami a teológusnak – az igazinak – az
eleven hit, ahhoz olyan rettentő erőfeszítéssel kell
eljutni, hogy a ziháló igyekezet vérbe borítja a sze-
met, és vakká tesz; a saját üdvözülésünkre helye-
zük a hangsúlyt, és elmulasztjuk az üdvöz vezető
utat és megállót: magát az életet. Holott nem az üd-
vözülés a fontos, hanem a *megélés*. Ha Isten valóban
létezik, akkor nem az üdvözült emberekre kíváncsi,
hanem a létezés ezerféle módjára, amelyben felis-
meri – önmagát. Végezetül Isten is csak ember –
Embere az embernek –, s Ő is üdvözülni akar, ami
lényegesen fontosabb annál, mint hogy az ember
üdvözüljön.

Az emberi együttélés azon a ki nem mondott köz-
megegyezésen alapszik, hogy az embert nem éb-
resztik rá arra, hogy a pusztá élete többet, sőt sok-
kal többet jelent neki valamennyi addig vallott ér-
tékénél. Amikor ez kiderül – mert terrorral olyan
helyzetbe kényszerítik, hogy kiderüljön –, nem be-
szélhetünk többé kultúráról, mert minden érték
megdől a pusztá túléléssel szemben: e túlélés azon-
ban nem kulturális érték, nem a *mások számára való
lét*, így – kulturális, közösségi értelemben – nem-
csak értéktelen, hanem szükségképpen destruktív
is, a benne rejlő kényszerítő példa révén; e kényszer
a *minden áron való lét* apológiája – tömegvegetáció-
hoz, lealjasodáshoz, gyilkossághoz vezet. – A náci

specifikum, hogy kéjelgett az ember lealjasításában,
az értékrendszer totális, mindenki szeme láttára
való megsemmisítésében (Goebbels: Ha a kultúra
szót hallok, kinyílik a revolvertáskám), a bolseviz-
mus inkább csak mellékesen kezelte a jelenséget, a
hatalom gyakorlása egyik szükséges eszközeként,
melynek hatásával tökéletesen tisztában volt, anél-
kül, hogy kulturális jelenségként kihasználna volna
az értékek relativizálása bizonyítékaként. A Kul-
turkampf valóban kulturális, azaz a legperverzebb
gyűlölettel volt átitatva. – Végeredményben tehát,
nagyon óvatosan ugyan, de egy kicsit úgy is föl
lehet fogni a náciizmus „szellemi” vetületét, akár a
hosszú évszázadok óta tartó „Kulturdruck” alóli ki-
törést, olyan körülmények közt – szegénység, káosz,
vesztett háború és kilátástalanság –, amelyeket a
kultúra immáron semmi eszközzel igazolni nem tudott,
sőt, a saját leglényegibb törekvéseivel s a saját esz-
közeivel, maga is a képrombolókhöz csatlakozott.

A zsidó teológia zavara és gyermekesen nevetsé-
ges töprengései a Soával kapcsolatban. Hogy hol
volt Isten? Végül is miért nem hagyják már békén
Istent a lábába fogózkodó rabbik és főpapok? Ha
Isten valóban az a nagyvonalú lény, aki a Teremtést
létrehozta, akkor ugyan mit jelenthetett neki
Auschwitz? Lehet, hogy éppen másfelé figyelt ama
kozmosz pillanatban: ki tudja, mi ment végbe épp
akkor egy másik galaxis valamelyik bolha-bolygó-
ján? S mire ismét a Földre nézett, már éppen partra
szálltak a szövetségesek Normandia partjainál...

A háziállatnak a gazdájára, az embernek istenre
kell gondolnia. Ami sem Isten létére, sem a nemlé-
tére nem bizonyíték, csupán az emberi szükség-
letre, amely olyan, akár egy sóhajteli hangulat egy
reménytelen bánattal teli alkonyaton; a másnap reg-
geli napsütésben azonban az ember megint fűgén
és vidáman szaladgál, s a szokott gondtalansággal
végzi szokott gaztetteit.

Világegyetem: mindig azt várom, hogy egyszer
csak lehullik a lepel; de a lepel maga a világegyetem
– ennyiben igazuk lehet a hinduknak.

Tény, hogy Istenhez nem lehet racionálisan kö-
zelíteni; de ha életünk instrumentuma, sőt célja a
hit, akkor mire való a ráció?

S mindennek ellenére, mégsem élhetünk úgy,
mintha életünk hiábavaló lenne. Bizonyít ez vala-
mit? S mit?

Felülvizsgálni az utóbbi két év számos tévképze-
tét, elhibázott élettechnikáját. A leggyötrelmesebb
szenvedélytől, az újságolvasástól váratlan könnyed-
séggel szabadultam meg. Az a téves eszme, hogy –

mintegy – a rendelkezésére kell állnom a világnak (mintha író lennék, akit olvasnak, aki hat), radikálisan elvetendő. Itt-ott kiadják könyveimet, ez azonban nem változtathatja meg életfelfogásomat; mint egy szenilis vénember, meghatódom, ha úgy érzem, mintha érdeklődnének irántam, s ez az érdeklődés, akár a sósav, feloldja az őszinteségemet, mely, úgy látszik, nem olyan minőségű, mint a gyémánt, csupán olyasvalami, akár a vízkő. A végletekig képviselni önmagamot; nem szabad elfeledkezni róla, hogy lényegileg mit gondolok, habár ritkán gondolom azt, amit gondolok; így tehát birtokába kell jutnom önmagamnak, s minden cselekvésemet e nehézkedési törvényszerűségnek kell igazgatnia. Elszakadni a világtól, amely – lényege szerint – manapság fasiszta, s kitartani e világminőség megnevezése és megformálása mellett – több szigort tehát, és csak igen ritkán elvegyülni az idegen elemmel, mely oly csábító, akár Léthe langyos fürdővize, amely végül elveszejt.

A végső kérdés, amit az életünknek fölteszünk, mégiscsak az: hiábavaló volt-e? A világos válasz, amit emberi ésszel adhatunk, csakis igenlő lehet: hiábavaló volt. Az ember megsemmisül, és elfelejtik. Néhány alakot, néhány művet megőriz az emlékezet, a csodálkozás vagy a csodálat. Ez azonban ritka kivétel. S mégis, a szív, a legköznapibb férfi vagy női szív is tiltakozik e gondolat ellen; akárhogy él is, nem élhet úgy, mintha fölöslegesen, vagyis hiábavalóan élne. Én tudok valamit erről, nem is én, hanem énem legbelseje, amely időnként felfigyel rá, hogy mennyire ideiglenesen élek, mennyire improvizáltak a cselekedeteim, mennyire számítok – ámbár a legmélyebb titokban csupán –, hogy mennyire számítok tehát a mindig váratlan fordulatra, amely véget vet mindennek. S közben, mintegy a világgal súrlódó, a világtól szenvedő, a világgal harcban álló lényem mégis úgy tesz, mintha ittlétemnek súlya, értelme, jelentősége lenne: ez az apória – végső soron – áthidalhatatlan, ha az ember letesz a hit vigaszáról, amely az elme világos fényében üres eszképzimusznak és gyávaságnak tetszik. – Egy misztikus tény (contradictio in adjecto) azonban nem tagadható: az embernek lelke van. Ámbár lelke egy madárnak is van, sőt, ahogy Thomas Mann mondja, mindennek van lelke.

Szigliget. A régi hely, a régi szoba. Amikor föléptem a fölső sétányra, szinte arcomba csapott a virágillat, s a régi, régi esti bánatok. Egy pillanatot az egész, s minden nosztalgia valami *déjà vu*-vé szelődül. Mintha jártam volna itt. Mintha ebben a szobában fordítottam volna a *Tragédiát*, írtam volna a *Kaddis* nem a legelső (azt a 18-as szobában tettem),

de az első sorait, mintha – egy hónap híján 18 éve – itt éltem volna át a vihart, mely a *Kaddis*-ban s amelynek vöröslő villámfényeiben úgyszólván az egész jövőendő művet megpillantottam, ugyanoly sejtelmes fényben fel-felvillanva, hogy aztán sorra létrejöjjenek; mintha itt simogattam volna meg – számomra is váratlanul – a svájci lány haját, akivel egy délután gyönyörteli bosszút álltam M.-n, s így tovább. Minden megvan, de minden megváltozott, én is. Az ember fölött is úgy múlnak el a korszakok, akár a Föld fölött: a forró magma, a vízőzön, a vas-korszak, a bronzkorszak... Furcsa időjáték ez az itteni újra felbukkanásom. Nincs mélyebb értelme, nincs titkos jelentősége. Csak dolgozni akarok egy kicsit, nyugodtan, távol a nagyvárosban dülő örülettől. A parkban egy szarvast láttam, amint a rozsatöveket falta.

Camus félelme a nyilvánosságtól (naplóiban). Én miért nem félek a nyilvánosságtól? Nyilvánosság előtt úgy érzem magam, mintha érzéstelenítésen estem volna át. De semmi jelentőséget a nyilvánosságnak (következésképpen a nyilvánosság előtti önmagamnak sem) nem tulajdonítok. Nem érzem át jelentőségemet (nincs is), ez tesz szabaddá. Az igazi kérdés, ami ilyenkor, hol tudva, hol tudat alatt felvetődik, a hazugság kérdése. Nem érzem magam meggyőzőnek. S ráadásul nem is akarok meggyőzni senkit. Mikor azonban fölmondom a leckét, utólag elfog a magamtól való undor, hogy nem őszintén beszéltem. (Noha nem is hazudok, kivált tudottan nem.) De sosem jutok el a saját radikalitásomig, a radikális igazságomig.

A nagy műveket réges-régtől fogva, szinte élünk, a születésünk előtti álmainkból ismerjük, amikor először meglátjuk – halljuk – olvassuk őket, csak *rájuk* ismerünk: igen, ez az.

Csak szegény emberek közt létezik igazi szolidaritás. Igazi: ez annyit jelent, hogy életszerű, tapintható, kétségbevonhatatlanul létező. Ettől igazi a szegény ember. Igazi a küzdelme, igazi a célja – jólét –, igazi a bukása. – Nosztalgiám van netalán a régi nyomor iránt? Nincs. Nem is vagyok, igaz, gazdag. Ami jut nekem, megszoláltam (ettől még nem kellene, hogy ki is jusson). De hogy így van, hogy valami kijut azért, amit tettem (létrehoztam), az szinte kirí ezen a sivár tájon, ahol magányos ragadozók kóvályognak az üres tálak körül.

Kundera: *A lét elviselhetetlen könnyűsége*. A legszomorúbb könyvek egyike, amelyet valaha is kézbe vettem. A szerző úgy ír, mint egy végsőkéig elkeseredett, nagyon ügyes és elszánt emigráns, akinek

ebből a könyvből kell meggazdagodnia. A könnyed sorok közül a fogak nehéz csikorgatását hallani. És milyen avult, milyen ócska... A szellemessége, az álfrivolitása. Ahogy a „publikum” lábnyomában liheg, ahogy igyekszik elé kerülni, hogy egy groteszk testmozdulattal egy pillanatig elszórakoztassa, hogy aztán odavessen valamit a kalapjába.

Az elmúlt hét választási eredményeivel véget érni látszik egy korszak, amelyet a tragikus korszakomnak neveznék. Ez a korszak, egészében véve, hatvan esztendeig tartott, ha eltekintek a felszabadulást követő 3 évtől. Ez a három év, a szellemi fejlődésem szempontjából, teljesen elhanyagolható. Valójában a szembenállás évtizedei jelentették számomra az inspiratív időszakot, amikor mintegy depresszióm természetét arattam, szakadatlan. Valamiféle sorsirányítás is áttűnik ezen az időszakon. Mintha szándékosan terheltem volna magamat, gyakran elviselhetetlen súlyokkal (amilyen a házasságom), nehogy elfeledkezsem a pokolról, amelyről híradással tartozom. Most azonban egyszerre olyan helyzetbe csöppentem, amely éppen a „helyzet” mi voltának lett híján – azaz egy normális életét élő ország polgára lettem, akit sehonnan sem fenyeget az államilag szervezettnek tűnő elnyomás és életveszély. Meghitt unalom vesz körül, falak helyett lég-nemű közeg, amelynek nem tudok nekifeszülni, mert akkor orra bukom. De ha csupán ez az ellenállás inspirálta művészi tevékenységemet, s az ellenállás megszűntével az inspiráció is fogyni látszik, mire lehet mindebből következtetni 1.: önmagamra vonatkozóan, 2.: a művészetre vonatkozóan, 3.: az én művészetemre vonatkozóan?

Akik Auschwitzot létrehozták, bebizonyították, hogy az ember mit sem változott a kőkorszak óta, s ebben a felfedezésben szadista gyönyörüket lelték. Ez megkülönbözteti őket a Gulag létrehozóitól, akik „csupán” bántani akartak és kényszermunkát végeztetni foglyaikkal: a pszichikai mellékhatást, az ember specifikus, lágerban végrehajtott lealacsonyítását mintegy a dolgok velejárójának tekintették, aminek nem tulajdonítottak külön jelentőséget, nem gondolták, hogy valamilyen tekintetben *igazolja* őket, valójában figyelemre sem méltatták.

Az európai művészet végső ihletét még az emberi szint elképzelhetetlen, rohamos süllyedéséből meríti. De az emberi szintnek ez a mindegyre fokozódó iramú süllyedése hamarosan az ihletet, sőt még az alkalmazott művészetet is el fogja söpörni. Marad majd a tudomány (mely a hatalom szolgálóleánya lesz), a számítógépes játékok meg a tudatelmősítő televízió.

A választások. Az elsöprő, úgynevezett MSZP-győzelem. Az elemzések egyvalamit nem értenek, vagy úgy tesznek, mintha nem értenék meg: az úgynevezett magyar nép a Kádár-kormányzatot legitim, nemzeti kormánynak ismerte el kb. a 60-as évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig. Az utána következő gazdasági, majd a gazdaságit követő politikai krízis zavarba hozta; most viszont a kontinuitást látta újra felvehetőnek, azt a kontinuitást, amelyben a szokott hangot, a szokott slamos kedélyességet, a mérsékelt jólétet és a korlátozott haladást ismeri fel. Nem egy elit nép. Viszont egyetlen nép sem elit. Olyasféle választás ez, mint ahogy az osztrákok a néppártjukat vagy a szocdem pártjukat választják. De a magyar az osztráknál kevésbé náci.

Az ország mintegy mitikus mélylelke. Ahogy, mintegy mimetikus munkával, az elmúlt négy évben feldolgozta a két világháború közti múltját. Szükségszerű visszafordulás volt ez – s győzelemmel, vagyis – ezúttal – valódi elutasítással végződött. Mindez azonban mit sem változtat az én élményemen, amelyet e négy év során visszavonhatatlan tanulságként a magam számára leszűrtem. Ez pedig az immár kontinuuosan, szervesen kialakult idegenségem e környezetben, művészi, emberi idegenségem; s ez az idegenség ezúttal, innen a metafizikán, a „zsidó” szót nyerte el – egyúttal azonban e szó valami különös melléklöngéjével, amit azért aligha lehetne a kék csillagos, fehér lobogóra ráírni. Mégis, ha lobogó előtt egyáltalán, e kék csillagos, fehér lobogó előtt hajtom meg a fejem.

Kicsit türelmetlen vagyok a bölcsességgel, mindenféle bölcsességgel szemben. A bölcsesség úgyszólván szokásként tünteti fel az életet, holott az élet megszokhatatlan. Ráadásul ebben rejlik minden – vagyis egyedüli – varázsa.

Tanulmányok a „nacionalizmusról”. De a nacionalizmus csupán az egyetemes gyűlölet és destrukció efemer formája. Valójában az egyetemes gyűlölet és destrukció mélyebb motívumait kellene felderíteni, azt, hogy a világ miért gyűlöli ennyire önmagát, és miért halad ilyen sebesen a pusztulás felé. Két fordulat figyelhető meg az eddigi kultúrákhoz viszonyítva: az ember elvesztette a hitét, nem csupán a túlvilági, de az evilági életében is, életének nincs egyéni erkölcsi célja (szeretet és megváltás), és nincs közösségi, kreatív horizontja (felsőbb, magasabb, szellemibb és alkotói létforma), amely felé törekedni kívánna. A második – különben ebből következő – fordulat: ember emberhez való viszonya – ellenséges viszonyra lett, gyilkosnak áldozat-

hoz, gyilkosnak gyilkoshoz, áldozatnak gyilkoshoz való viszonya.

A „médiaháború” világos tanulságai. Az ideológiák lehamozásán túl az úgymond „két táborra szakadt” értelmiségiek pontos definícióját így adnám meg: etatista meggyőződésű és független meggyőződésű értelmiségiek. A probléma az 1949–1989, és az előtte 1920–1945 között folytatott szisztematikus értékhamisításból, pontosabban a hatósági kontraszelekczióból ered. Az etatista értelmiségi a szervezkedő értelmiségi, aki kenyerét a mindenkori hatalomtól kapja: a mindenkori hatalom pedig itt mindig ideologikus, etatista, hol fél-, hol egész fasiszta, hol kemény, hol puha pártállami szocializmus volt; egyik fajta uralom sem bírta el az értéket. Bartók esete, aki egyben fényesen példázza a népi és nemzeti fogalmak radikális ellentétét; azonban ami itt népinek adja magát, anyagi létérdekből az államhoz csatolja magát, az állam viszont – mely e megjelölt 65 éves időszakban voltaképpen sosem volt legitim nemzetállam, hát még parlamentáris demokrácia! –, az állam viszont, legitimitását hangsúlyozandó, mindig a nemzettel azonosnak konstituálta, kiáltotta ki magát.

A kérdés az, hogy elismerjük-e a társadalmat, mint követelményt (amit mi támasztunk, s amit velünk szemben támasztanak), mint erkölcsöt, mint a cselekvés területét és lehetőségét. Ez ma a kelet-európai kérdés. – Mennyiben hamisítja meg a gondolkodást, s főként a kifejezési formát, a szavakat, a mondatokat, az egész kontextust, ha, úgymond, társadalmi felelősségérzettől vezetettve gondolkodunk? Milyen mértékben kasztrálja ez a szellemet, veszi erejét az alapvető merészségnek? – A szakadás, az apória az egyéni világ és a „világ”, a történelmi-társadalmi világ, a funkcionális, a termelés, a civilizáció fenntartásának működtetése közt minden nap rohamosan tágul. A civilizáció fenntartása és -tartása minden egyénit elsöprő totalitást követel. Az emberi meghasonlás a „lélek” és az „érdek”, a magánszféra és a magánszféra fennmaradásának-fenntartásának feltételei közt egyre skizofréna helyzetbe sodorja az egyént és a társadalmat is: helyzetünk – és kivált a civilizáció peremvidékei felé – tűrhetetlen.

A kor metelyező, vad nyugtalansága a mély inspirációhiány kifejeződése csupán, amellyel magam is küszködöm. – Ezt a nyarat teljes egészében elveszítettem. Ha visszagondolok forró nyaraimra Bözsikénél, az iszonyú panelfélszobában, s az inspiráció rohamaira, melyek közt *A kudarc*, később a *Kad-*

dió mégis elkészült... Hanyatlom-e? Vége a munkának, életem alaphangjait nem öntöm többé formába? Az unalom, amely az inspiráció hűlt helyéről egy pocsolya miazmás fuvallataként az orromba csap... Akkor sokat kell gondolkodni a halálról...

Egész életünkben szakadatlanul menekülünk az élet elviselhetetlensége és a halál gondolata elől – ami lényegében ugyanaz. Az öregasszony, aki ma délután a Városmajor menti sétányon megszólított, hogy merre van a János-kórház. A megszólítás fölöslegessége (hiszen úgyis tudta). A rémület, amely elfogott, pusztán a szinte üvöltő gyámoltalansága láttán. Mélyen beesett, a lelke mélyén tomboló félelem kifejezésével teli, az úgynevezett valódi világra (pl. rám) különben teljesen közömbös tekintettel; a mély seb a karján, melyen már megálvott a vér, nem súlyos seb, de valami tétova, elveszett cselekvés nyoma, valami félbolond motozás a magányos lakásában; a borzalom, amibe e pillanatban beleláltam, s anyámat idézte, a kórházi ágyon; mennyire törekeny az emberélet, s mennyire kiszolgáltatottak vagyunk – ezt nem merjük tudni, csak a halálos ágyon, sejtjük...

Aztán találkozás két nővel, két úgynevezett középkorú, vagyis magányos, elhagyott nővel, kétségbeesett nőekkel, a villamosmegállóban, az egyik a hinduizmusról beszél, s a rémület ugrásra készen lapul az arca mögött; a másik furcsán sasszézlik, mintegy sikkes búcsút véve tőlem, mintha ő nő, én pedig férfi lennék. A szomszédom hirtelen megváltozott arca, a fogai döbbenetesen megnöttek, az arca sápadt, bolondságokat beszél, és hirtelen aprókat tipegve jár – a világ lassan, lassan átfordul az apokalipszisbe.

Odalent az utcán, ahol csattog egyfajta hangokból font korbács – amit ebben a civilizációban zenének neveznek –, egy kutya vezet egy kutyát, s nem tudni, melyikük a gazda.

Minden stílusnak szimbólumokra van szüksége, s szimbólumok csakis érvényes mítoszból meríthetők; ebben az értelemben vált mítoszá Auschwitz, így adhattam címet: a Holocaust mint kultúra.

Szereted, aki általad boldog; s félsz a boldogtalanság képétől, kivált, ha annak kiváltója te vagy; szélsőséges esetben a megsemmisítésére törsz. Mert a magad szerencsétlenségét látod meg a másik tükrében, s agressziód a tükör – s csak későbbben önmagad – ellen irányul.

Az érvényesülés szelleme náci szellem. Individuális szellemből náci szellemmé lett. Náci, mert az

érvényesülés alacsony szinten csakis a tömeg révén, a tömeg által lehetséges, az érvényesülés tömeges formája pedig a náci forma, vagy csak egyszerűen a nacionalizmus. De mivel a világ struktúrája olyan, amilyen, vagyis az úgynevezett egészséges nacionalizmusnak már réges-rég nem enged teret, így hát minden nacionalizmus fanatikus, náci és fundamentalista nacionalizmus tud csak lenni.

65 éves korban, lehetőleg nyugodtan, minden fenyegetés (halál- s élet-) közt fenntartani a kreatív tudat állandó jelenlétét. Ha a darabbal megvívok (egyre valószínűtlenebb), *A szodomaini magányos*, *A halál titkolt gyönyöre*, *A zóna* (életrajz, A. története: a szakadatlan menekülő története).

Tegnap este az *op. 127. kvartett* meghallgatásakor feltűnt (a második tételnél), hogy egy bizonyos érzés a mai művészetből tökéletesen hiányzik: a hála.

Nem szeretjük, hogy élünk. Nem örülünk neki.

Mi is az a titokzatos zsidó siker, zsidó összeesküvés, zsidó érvényesülés? Nem más, mint a zsidó szellem kvalitása. Csakhogy a zsidó szellem csakis kvalitásként juthat érvényre, minthogy a középszinten – amely a nemzeti szellemnek elegendő, sőt amivel a nemzeti szellem tökéletesen be is érheti, mert csakis középszinten lehet az, ami: nemzeti szellem –, tehát középszinten a zsidó szellem egyszerűen nem lehet szellem. Mint ahogy Izraelben, a hazában, immár megterem a zsidó nemzeti szellem – s milyen? Közepes.

Más dolog hazátlannak lenni itthon, mint idegenben, ahol hazátlanságunkban otthonunkra találhatunk.

Mennyi beszéd, holott milyen egyszerű – a „kommunista”, „népi” hatalomrendszer működése egyetlen mondatba foglalható: a „kommunisták” kölcsönkérték a „népiektől” a nemzeti karszalagot (és a rámás csizmát meg a pásztorgatyát), s cserébe megkapták a hatalom biztosította kontraszelekciót, a díjakkal meg a hivatott művészeket, gondolkodókat sújtó cenzúrával.

A kérdésre (Szegeden), hogy miért *A kudarc* címet adtam ama regényemnek, hirtelen emlékezetvesztésemben csak azt a választ tudtam adni, hogy mára

mindössze a kudarc maradt mint egyetlen beteljesíthető élmény. De elfelejtettem a bonyolult, csaknem kérdésesnek ható tartalmat: hogy ugyanis a kudarc abban áll, hogy a központi alak különféle helyzetek során akarja elveszíteni az énjét, hogy ne kerüljön szembe a bevezetőben vázolt sorsával, ám a benne kifejezésre törő egzisztencia, mintegy robbanásszerű megnyilatkozással többé nem hagyja visszavonni magát. Nem véletlen, hogy e regény írása során oly szívesen hallgattam Bartók *A csodálatos mandarinját*.

Valóság nincs, csak konstrukciók vannak; kérdés, hogy mi a fájdalom, amely mindenestre egy csapásra valóságossá teszi testünket. És, ha már itt tartunk, a nagy kérdés, hogy a konstrukció kinek-minek a konstrukciója. A magunké? De hát az a szó is nem csupán egy konstrukciót takar? Az ember olyan naívuul él, amilyen naívuul Jézus rálépett a vízre. Megtörténhet, hogy az ember nem süllyed el, de valljuk be, élni mégis rendkívüli dolog, és egyáltalán nem természetes. Nem szabad tehát hozzászokni, mint ahogy hozzászokunk napi-rendünkhöz, csupán mert a Nap ma is felkelt; de legalább lássuk be, hogy micsoda meglepetés ez.

Az ember szidja a helyet, ahol létezik, az országot, amelyben él, pedig bárhová is nézzünk, Európában fellah-népek élnek mindenütt; s nem is a népek váltak ily hanyatlóvá, hanem a modern létforma enyyre férfiatlanul lezüllött és züllesztő.

Mennyire ragaszkodunk az életünkhöz, amely pedig nem is a miénk. Hogy mi mindenünk van: hiúságunk, önérzetünk, gondolataink, képzeletünk, ösztöneink stb., stb., és közben talán (valószínűleg) nem is létezőnk. A lelkünk? Az talán sok mindent tud, jobb pillanatainkban hallgatunk is rá, de az is csak jön valahonnan és megy valahová – az se ÉN.

Egyetlen tettünk sem enyészik el nyomtalanul. Félek.

Civilizálatlanul élnek civilizált eszközök s feltételek közt. Mit jelent ez? Korlátlan lehetőséget a pusztításra.

Válogatta: Hafner Zoltán